

Hans van Pinxteren

Het draakje, of het vertalen van poëzie in de workshop bij James Holmes

Hans van Pinxteren (1943) is dichter en vertaler uit het Frans. Hij vertaalde werk van onder anderen Rimbaud, Artaud, Stendhal, Flaubert, Montaigne, Voltaire en Lao Tse. In 1980 ontving hij de Martinus Nijhoffprijs (in het bijzonder voor Salammbô van Flaubert) en in 2001 de Dr Elly Jafféprijs (voor De essays van Montaigne). In 2012 verscheen De hond van Rabelais, zijn bundel met essays over het vertalen die door VertaalVerhaal werd uitgebracht. Momenteel werkt hij aan een nieuwe bundel met autobiografische essays en verhalen, waarin het vertalen een belangrijke rol speelt. Voorlopige titel: De beweging van de weg. Naast zijn vertalingen schreef hij tien bundels met gedichten en prozagedichten. In het najaar van 2017 verscheen bij Van Oorschot een keuze uit zijn poëzie: Vogels, vlinders & andere vliegers. Hij is verbonden aan de Vertalersvakschool en is redacteur van VertaalVerhaal.

Het draakje, of het vertalen van poëzie in de workshop bij James Holmes

In de herfst van 1972 las ik in het blad van de UVA, *Folia Civitatis* (het tegenwoordige *Folia*), dat de Amerikaan James Holmes voor belangstellenden een workshop poëzievertalen gaf, bij hem thuis, aan de Weteringschans. James Holmes was niet alleen docent aan het Instituut voor Algemene Literatuurwetenschap van de Universiteit van Amsterdam, maar bekender nog als vertaler van poëzie. Zo kreeg hij in 1956 als eerste buitenlander de Martinus Nijhoffprijs voor zijn vertalingen in het Engels, en zijn vertaling van Martinus Nijhoffs lange gedicht 'Awater' werd alom – onder anderen door T.S. Eliot en Joseph Brodsky – geroemd. Bovendien, maar dat hoorde ik pas later, was hij zelf een dichter.

Het bericht dat Holmes een workshop poëzievertalen gaf sprak mij aan. Ik had mij in de voorgaande jaren intensief beziggehouden met het vertalen van *Illuminations* van Rimbaud; maar deze vertalingen lagen diep weggeborgen in een lade van mijn bureau, zonder uitzicht op een uitgave. Ik meldde mij aan. De eerste bijeenkomst was half oktober, en er verschenen nog vijf andere deelnemers.

Holmes begon ermee te vertellen dat, om de principes van het poëzievertalen onder de knie te krijgen het er niet toe deed uit welke taal er vertaald werd. Zelf gaf hij er de voorkeur aan dat er op deze bijeenkomsten uit het Engels werd vertaald, omdat dit zijn 'native language' was. Tenzij de groep daar bezwaar tegen had. Maar niemand was daartegen. Vervolgens ging het erom welke dichter er vertaald zou worden. Hij liet de keuze aan de groep. Het werd de Liverpoolse dichter Brian Patten. We besloten tot de kerst gedichten van hem te vertalen en elke woensdagavond bijeen te komen. Daarna zagen we wel verder. We begonnen met 'A small dragon'. Als werkmethode stelde Holmes ons voor eerst in de groep te brainstormen: nadat een van ons de tekst had voorgelezen en we ons vervolgens in stilte een minuut of tien in de tekst verdiept hadden, kon elke deelnemer in de groep voor de vuist weg alle denkbare mogelijkheden aandragen om een bepaald woord of een regel in het gedicht te vertalen. Mocht de exacte betekenis van een bepaald woord moeilijk te vatten zijn, zou Holmes – eventueel met behulp van het uitgebreide arsenaal aan woordenboeken dat hij in zijn talloos vele boekenkasten had staan – het voor ons doorlichten. Uit de in de groep opgeworpen mogelijkheden en vondsten kon ieder van ons thuis naar goeddunken putten voor de vertaling van het gedicht. Bij de volgende bijeenkomst op de Weteringschans zouden de deelnemers elk met een eigen versie komen. Van deze verschillende versies zouden de voors en tegens dan in de groep worden besproken. Daarbij was het niet de bedoeling dat we uiteindelijk tot één gezamenlijke versie in het Nederlands zouden komen, maar dat elke deelnemer naar een vertaling toe werkte waarmee hij zelf tevreden kon zijn. Een draakje, Een klein draakje of Een kleine draak, elke oplossing was mogelijk, zolang de daaruit voortvloeiende keuzes die je voor de vertaling van het gedicht moest maken maar consequent waren. Dit voorstel kreeg algemene goedkeuring.

Zo begon onze eerste sessie, waarbij mij meteen de ongedwongenheid opviel die de sfeer bij Holmes thuis bepaalde. Hij liet de groep kiezen welke dichter vertaald werd, deed ons als groep slechts voorstellen om tot een werkwijze te komen, bracht werkmodellen ter tafel, maar het was aan ons om daaruit het model te kiezen dat ons aanstond. En terwijl de ideeën in de groep opborrelden, keek hij ons stuk voor stuk aan met die doordringende blik van hem, altijd kalm en goedgehumeurd. Hij zette ons aan het werk zonder ons het gevoel te geven dat hij ons zijn methode opdrong, en al meteen had ik er vertrouwen in dat onder zijn leiding ieders draakje er uiteindelijk ook in het Nederlands best zou mogen zijn.

De week daarop kwam elke deelnemer met een eigen versie en gaven de andere leden van de groep daar commentaar op, zodat de vertaler zelf nog met die opmerkingen kon werken voor zijn definitieve vertaling. En hoewel wij zonder uitzondering gebruik hadden gemaakt van de suggesties die in de groep naar voren waren gebracht voor mogelijke vertalingen van de moeilijkheden en eigenaardigheden in het gedicht, en geregeld dezelfde vondsten in de verschillende versies terugkwamen, had iedereen in vertaling toch zijn persoonlijke stempel op het gedicht gezet, en ademde het draakje in de verschillende versies evenveel sferen als er deelnemers aan de workshop waren.

Zo vertaalden wij tot de kerst een aantal gedichten; we besloten op deze manier tot het eind van het academische jaar door te werken. Toen al speelden we met de gedachte om tegen de zomer een boekje met al onze vertalingen, van ieder van ons te maken. Hetgeen geschiedde: het boekje *Brian Patten Een [klein(e)] draak(je)* – voorzien van een olijfgroen omslag, met op het voorplat een wit prentje waarop een geschubd draakje was afgebeeld – kwam in de zomer van 1973 tot stand. Daarin waren naast de vijf oorspronkelijke gedichten van Brian Patten telkens zes vertalingen opgenomen van de deelnemers aan de workshop.

Van het eerste in de bundel opgenomen gedicht ‘A small dragon’ noteer ik hierbij, om een vluchtige indruk te geven van wat er in deze workshop aan resultaat werd geboekt, de eerste strofe, zowel in het origineel als in de zes verschillende vertalingen:

A SMALL DRAGON

I've found a small dragon in the woodshed.
Think it must have come from deep inside a forest
because it's damp and green and leaves
are still reflecting in its eyes.

EEN DRAAKJE

Ik heb een draakje in de schuur gevonden.
Het moet haast wel diep uit het bos gekomen zijn
omdat het groen en vochtig is en bladeren
nog weerspiegelen in zijn ogen.

.....

EEN KLEIN DRAAKJE

Ik heb een klein draakje in de schuur gevonden.
Moet van diep uit het bos gekomen zijn
Want het is vochtig en groen en er worden nog
bladeren in zijn ogen weerspiegeld.

.....

EEN KLEIN DRAAKJE

Ik heb een klein draakje in de rommelschuur gevonden.
Vermoedelijk is het diep uit het bos gekomen
Want het is vochtig en groen en bladeren
Zie je nog in zijn ogen.

.....

EEN KLEINE DRAAK

Ik heb een kleine draak ontdekt in de schuur.
Die is vast diep uit een bos gekomen
Want hij is klam en groen en bladeren
zijn nog steeds te lezen in zijn ogen.

.....

EEN KLEINE DRAAK

Ik heb een kleine draak gevonden in de schuur.
Hij komt zeker van diep uit een bos
want hij is vochtig en groen met een weerschijn
van boombladen nog in zijn ogen.

.....

EEN KLEIN DRAAKJE

Ik heb een klein draakje in de schuur gevonden.
Moet wel diep uit het bos zijn gekomen
want zij is groen en vochtig en bladeren

spiegelen nog in haar ogen.

Als opdracht voor de de kerstvakantie had Holmes aan de deelnemers van de workshop gevraagd om vertalingen die ze in een eerder stadium uit eigen beweging hadden gemaakt terug te zoeken, er eventueel nog aan te werken en in het nieuwe jaar mee te nemen: om daar iets van in de groep te laten zien. Tenminste, als ze daar enigszins tevreden over waren. Voor die gelegenheid diepte ik uit mijn bureaulade een paar van de door mij vertaalde prozagedichten van Rimbaud op. Nadat ik ze met het origineel erbij had uitgedeeld en voorgelezen in de groep, was Holmes' reactie heel direct. 'Zo,' zei hij met dat typische Amerikaanse accent van hem, 'daar hoeft je je niet voor te schamen. Als ik jou was, zou ik er maar mee doorgaan.' En toen ik hem de voorgeschiedenis vertelde: dat ik met mijn vertaling tevergeefs had aangeklopt bij De Bezige Bij, waar al een vertaling van *Illuminations* lag, en dat Dolf Verspoor mij had geschreven dat ik er maar beter mee op kon houden, begon hij te lachen: 'Zo, Dolf heeft je dus een brief geschreven? Nou, neem maar van mij aan dat hij dat niet had gedaan als hij er niets in had gezien.'

Als ik ooit in mijn vertalersbestaan iemand op het juiste moment heb ontmoet, is het wel James Holmes geweest. Na de weinig opbeurende reacties van de kant van De Bezige Bij en Verspoor was hij het die mij een hart onder de riem stak. Om kort te gaan, ik nam *Illuminations* weer ter hand, ook al leek het onvermijdelijk dat De Bezige Bij vandaag of morgen de door haar gecontracteerde vertaling *De verlichtingen* zou uitgeven. En steeds weer vertaalde ik elk van de 48 prozagedichten telkens opnieuw, waarbij ik mij er zoveel mogelijk op richtte de ritmiek en de beeldende kracht van het origineel in het Nederlands over te brengen. Er was één belangrijk verschil met mijn eerdere pogingen, en dat was de leerschool aan de Weteringschans.

Van James Holmes kan ik niet zeggen dat hij mij een nieuwe visie op het vertalen heeft bijgebracht, hoogstens het besef dat er vele mogelijkheden zijn om een gedicht op een authentieke wijze te vertalen. Maar wel werd ik door hem gewezen op een aantal praktische regels, waarvan je als vertaler je maar beter bewust kunt zijn. Bijzonder was dat hij zich in de workshop nooit als autoriteit opstelde, maar meer als aanreiker van ideeën over het vertalen. Hij liet de deelnemers zelf ontdekken wat bij hen paste en van belang voor hen was om een bepaalde tekst te vertalen. Alles wat Holmes leek te doen, was het onderstrepen van wat er in de groep werd ontdekt. Kortom, hij maakte ons, aspirant-vertalers, deelgenoot van de inzichten die hij als senior-vertaler in de praktijk had opgedaan, zonder ons onnodig met theorieën uit de vertaalwetenschap te belasten. Ja, soms had ik zelfs de indruk dat hij deze door hem aan de universiteit gepostuleerde vertaaltheorieën in de workshop aan zijn laars lapte, of althans het belang daarvan met een korreltje zout nam zodra het op de praktijk van het vertalen aankwam. Zo zag hij als vertaalwetenschapper het concept van de equivalentie – dus dat de vertaalde tekst idealiter het equivalent is van het origineel – als een onhoudbare stelling. Maar voor mij is de belangrijkste regel die Holmes mij tijdens de sessies in de workshop heeft aangereikt juist de regel van de equivalentie: het vanzelfsprekende uitgangspunt dat het

vertaalde gedicht gelijkwaardig moet zijn aan de oorspronkelijke tekst. Omdat deze gelijkwaardigheid in literaire teksten doorgaans niet op dezelfde plaats bereikt kan worden, volgt daaruit dat je een eventueel in vertaling opgelopen verlies van de beeldende kracht of van de klankrijkdom in een zin, zo je de kans daartoe ziet, in de omringende tekst moet terugwinnen. Deze regel bevecht als het ware een bijna dichterlijke vrijheid voor de vertaler. Als ik in *Illuminations* op sommige plaatsen Rimbauds 'diamanten proza' (zoals Verlaine dat noemt) wezenlijk heb kunnen weergeven in het Nederlands, is het dankzij de regel van de equivalentie: menige oplossing zou zonder deze regel, vanuit een op het detail gefocuste vertaalkritiek, als foutieve vertaling gebrandmerkt worden.

In 1974, na nog ruim een jaar aan de vertaling gewerkt te hebben, zette ik mij aan een definitieve versie van *Illuminations*. Merkwaardig genoeg was de andere vertaling van dit werk, *De verlichtingen*, nog altijd niet bij De Bezige Bij verschenen, alsof daaromtrent op de uitgeverij kortsluiting was ontstaan. Op aanbeveling van Holmes kwam het resultaat van mijn inspanningen bij Johan Polak terecht, die na een week of zes enthousiast liet weten mijn Rimbaud-vertaling te willen uitgeven. Holmes grijnsde en sloeg mij op de schouder. Maar wel drukte hij mij op het hart een nawoord te schrijven waarmee ik mij, zoals hij dat noemde, 'indekte'. 'Ach nee,' zei ik. 'Ik heb in het Nederlands willen waarmaken wat Rimbaud in het Frans doet, dan ga ik mijn werk toch niet afronden met een explicatie van zijn teksten?' 'Natuurlijk moet het geen Rimbaud met een aanwijsstokje worden,' reageerde Holmes. 'Maar je kunt wél vertellen op welke overwegingen je vertaalkeuzes zijn gebaseerd. Als je dat niet doet, berg je dan maar. Bijna elke keuze die je hebt gemaakt is in principe aanvechtbaar. Er zijn haaien genoeg om jou als onbekende vertaler af te maken. Je hebt Rimbaud vertaald, daar zijn heel wat gerenommeerde vertalers op stukgelopen.' Gezien mijn ervaringen in een eerder stadium van mijn vertaling kon ik mij wel iets voorstellen bij zijn woorden.

Een paar maanden nadat Johan Polak mij berichtte dat hij mijn vertaling van *Illuminations* wilde uitgeven, maakte ik over land met het lokale openbare vervoer een reis naar het verre oosten. In Kathmandu trof ik op de rommelmarkt een antiek houten draakje aan, zo'n twintig centimeter groot, kardinaalrood van kleur. De draak is in de oosterse mythologie het symbool van de scheppende kracht. Ik nam het sierlijk uitgevoerde houtsnijwerkje mee naar Amsterdam en gaf het als blijk van dank aan James. In het souterrain aan de Weteringschans, dat was ingericht als eetkeuken, en waar hij bezoek ontving en bij voorkeur zat te werken, heeft hij het draakje aan de muur bevestigd. Daar is het altijd blijven hangen, en steeds als ik bij hem op bezoek kwam, heb ik het even gegroet.